

Együtt a bajban. Hatósági válságkezelés az 1875. és 1876. évi budapesti árvizek idején* _____

Together in Trouble: Crisis Management during the Budapest Floods of 1875 and 1876

The study presents the history of two less researched floods in Budapest through the analyses of the measures taken by the local government. How well coordinated they were, how the administration of the recently unified young capital was able to handle these two crisis situations, different in their courses and effects? Have the center and the local administrations had enough time to elaborate cooperation schemes to cope with such a task? The torrential storm of June 1875 would have required an extremely rapid response from the central authorities, but due to the lack of time, the local authorities had to take the first urgent steps. But then control was transferred to the lord mayor, and the aid and the rehabilitation were already under his coordination, but largely based on the knowledge of the district magistrates. This experience – the useful local knowledge of the local authorities – was also put to good use during the subsequent flooding, slow but extensive. Furthermore this time the Metropolitan Council and the Engineering Office clearly took the lead in disaster response.

A természeti csapások jelentős hányadát az árvizek teszik ki. Egy kimutatás szerint 1998 és 2002 között az Európában elszenvedett csapások 43%-át áradások okozták.¹ Ez az arány azóta sem változott lényegesen: a 2001 és 2020 között eltelt években az időjárás által előidézett katasztrófák 41%-a volt árvíz.² Ez az igen magas arány csak részben magyarázható az egyre szélsőségesebbé váló időjárással és a vízfolyások nagy számával, azaz a természeti tényezőkkel; háttérben sokkal inkább társadalmi

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatás az NKFIH 142451 „Budapest – egy várostérség környezettörténete” című projekt keretében valósult meg.

¹ Lara et al. 2010: 2081.

² Weather-related disaster incidents in Europe, 2001–2020. <https://www.statista.com/statistics/1269886/most-common-natural-disasters-in-europe/> -utolsó letöltés: 2025. január 28. Érdekesképpen a rangsor a következő: árvizek (41%), viharok (27%), extrém hőmérséklet (23%), tűzvészek (6%), szárazság (2%), földcsuszamlás (1%).

tényezők állnak. Mivel a települések többsége, köztük számos jelentős méretű főváros is valamilyen vízfolyás mellett jött létre és növekedett az eltelt évszázadok alatt, az egyre inkább sűrűsödő lakosság és a felhalmozott javak, valamint az időjárásban és ennek eredményeképpen a folyók vízjárásában tapasztalható szélsőséges ingadozások miatt fokozott figyelem irányul az árvízvédelemre.

Folyóink és a mellettük létrejött különböző méretű városok jelene és jövője elképzelhetetlen közös múltjuk megismerése nélkül. Ugyanis az elődeink által véghez vitt folyó- és tájátalakítás döntően befolyásolja árvízvédelmi lehetőségeinket. Ahhoz, hogy minél sikeresebben adaptálódhassunk a változó időjáráshoz, tisztában kell lennünk eleink környezeti hagyatékával.³ Többek között ennek a felismerésnek is köszönhető, hogy egyre többen foglalkoznak történeti katasztrófa-kutatással, s tárják fel a múlt szerencsétlenségeit, a hozzájuk vezető utat, valamint a nyomukban végbement változásokat.

Ma már alig találunk érintetlen folyóvizet a világon, Európában pedig biztosan nem, amelynek partvonalát, mélységét, szélességét vagy éppen folyásának irányát meg ne változtatta volna az ember. De nemcsak a folyóvizek estek áldozatul a gazdálkodás, a kereskedelem, a közlekedés vagy éppen a biztonságos élet megteremtése által diktált kisebb-nagyobb átalakításoknak, hanem a folyókat övező területek is. Gondoljunk bele, hogy az európai fővárosok jelentős része ma olyan területen fekszik, amely egykoron ártér volt; földet raboltak el a folyótól, mint a hollandok a tengertől, hogy növekedhessenek. De ez csak úgy mehetett végbe, hogy a vizeket és környezetüket a felismerhetetlenségig átalakították: folyóágakat vágtak le és töltöttek fel, szigeteket szüntettek meg, medreket egyenesítettek és mélyítettek ki, majd szorítottak több méter magas gátak közé.

A jórészt a 19. század folyamán született technokrata megoldások megteremtették ugyan a biztonság érzetét, valójában azonban egy kockázati spirálba⁴ taszították az embereket. Miként arra Severin Hohensinner és Martin Schmid Bécs példáján keresztül rámutatott: a nagy átalakítások csak még nagyobb, még súlyosabb árvizeket okoztak, melyek ellen újabb nagyszabású intézkedésekben látták a megoldást, melyek aztán újabb nagy árvizekhez vezettek, és így tovább.⁵ Talán a 19. század embere számára még ismeretlen volt a kockázati spirál kifejezés, de azal már tisztában volt, hogy a természet feletti győzelemként ünnevelt folyószabályozások ok-okozati kapcsolatba állíthatók a nem várt méretű árvizekkel, köztük az 1879. évi tiszai katasztrófával.⁶

³ A társadalmi-ökológiai hagyaték (*socio-ecological legacy*) fogalmáról lásd Winiwarter 2014: 17.

⁴ Fischer-Kowalski–Weisz 1999: 236.

⁵ Hohensinner–Schmid 2013.

⁶ Eötvös 1879.

Vannak, akik azt mondják, hogy a folyók nem felejtenek, s időről időre visszatérnek egykori medrükhöz, még akkor is, ha azok ma már nem léteznek, hatalmas pusztítást okozva ezzel az ott élők javaiban. Éppen ezért szükséges, hogy védműveinket fenntartsuk, s hogy egyre korszerűbbeket és hatásosabbakat építsünk. Így fizetünk kettős árat azért, mert végérvényesen beleavatkoztunk a folyó és környezetének érzékeny ökológiai rendszerébe. Ehelyett egy társadalmi-ökológiai rendszer jött létre,⁷ bennük társadalmi-természeti terekkel (*socio-natural sites*),⁸ melyeket egyszerre formálja a természet és az ember, ily módon hibrid entitások, mint amilyenek a folyók is.

A katasztrófákat a szakirodalom ebben az érzékeny rendszerben keletkezett zavaroknak⁹ tartja. Például a visszatérő árvizek nem csupán időjárási okokra vezethetők vissza, hanem társadalmiakra is (nem megfelelő vízhasználat vagy árvízvédelem, ami a csekélyebb áradásokat is súlyossá teszi). Éppen ezért fontos figyelmet fordítanunk egy-egy természeti csapás elbeszélése, percepciója vagy éppen emlékezete mellett azokra a tényszerű eseményekre, melyek az elő- és utómunkálatokat, valamint a vész alatti cselekvéseket foglalják magukba, azaz a teljes válságkezelést. Egy sikeres válságkezelés ugyanis nem csupán a károk csökkentésében játszik szerepet, hanem ráirányítja a történész figyelmét azokra az idők során kipróbált és bevált gyakorlatokra, melyek hozzájárultak a folyton változó környezethez való alkalmazkodáshoz.

Budapest és az árvizek

Fővárosunk története elválaszthatatlan az azt átszelő, neki életet, lüktetést adó és olykor pusztulást hozó Duna történetétől. Mind a település arculatát, mind az ott élők mindennapjait alapjaiban meghatározó folyó életének kiemelt eseményei az árvizek, amelyek az anyagi pusztításon felül olykor emberi áldozatokat is követeltek. A számos alkalom közül mindmáig az 1838. évi árvíz őrződött meg leginkább az emberi emlékezetben,¹⁰ s talán a történeti feldolgozása is ennek a szerencsétlen eseménynek a legteljesebb.¹¹ Míg az 1875. és 1876. évi árvizek, s különösen ez

⁷ Walker et al. 2004.

⁸ Winiwarter et al. 2013.

⁹ Az olyan komplex dinamikus rendszereknek, mint amilyen a társadalmi-ökológiai rendszer is, egyik fő jellemvonása, hogy miközben valamilyen zavarra megy keresztül, képes fenntartani funkcióit és azok feletti kontrollját. A komplex dinamikus rendszerekről lásd Szokolszky–Palatinus–Palatinus 2015; Holling 1973.

¹⁰ Az 1838-as árvíz emlékezetéről lásd Bodovics 2025.

¹¹ Némethy (szerk.) 1938; Faragó (szerk.) 1988.

utóbbi, amely méretében nem sokkal maradt el az 1838. évitől, nemcsak a közösségi emlékezetben halványodtak el, hanem a történettudomány felől sem kapták meg az őket megillető figyelmet. Nagy László 2007-es munkáján kívül, amely hidrológiai szempontból vizsgálta a rendkívüli, a Dunán és a Tiszán lényegében egyszerre levonuló kettős árvizet, keveset tudunk róluk.¹²

Nagy azonban nem vizsgálta a helyi közigazgatás működését, így nem tudjuk, hogy a nem sokkal korábban egyesült főváros mennyire működött hatékonyan rövid fennállásának – a kolerajárvány utáni – immár második válsághelyzetében. Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy korábban még nem kutatott, a Budapest Főváros Levéltárában fellelhető iratok segítségével vizsgáljam a budapesti városvezetés reakcióját az egy éven belül bekövetkezett kettős árvízhelyzetre.

Az egymást követő években történt két árvíz természetében nem is különbözhetett volna jobban egymástól. Az 1875. évi egy jégesővel kísért nyári felhőszaadás eredménye, míg az 1876. évi téli jeges árvíz volt. Az előbbi legfontosabb jellemzője, hogy szinte kivédhetetlen, nem lehet rá felkészülni, ellenben az utóbbi következményei – visszatérő jellege okán – megfelelő intézkedések mellett jelentősen csökkenthetők. Az 1838-as szintén jeges árvizet követően Budapest árvízvédelme lényegében a jeges árvizek gyakoriságának csökkentését, valamint a tisztítás kisebbitését célozták.¹³ Többek között ennek érdekében készült el 1875-re a védgátrendszer, lezárásra került a soroksári Duna-ág, illetve több helyen is mélyítették a folyó medrén, hogy elkerüljék a jégtorlódást.¹⁴ Ezeknek az árvízvédelmi intézkedéseknek a kipróbálására tehát 1876-ban került sor.

Az 1875. évi árvíz – az Ördög-árok tragédiája

Az Ördög-ároknál történtek többé-kevésbé ismertek már a nagyközönség előtt, s nemrégiben egy levéltári forrásokra építő nagyszerű tanulmány is napvilágot látott,¹⁵ amely összefoglalja az eseményt, ezért annak bemutatásától most eltekin-tek, s helyette inkább a hatósági reakciókra kívánok fókuszálni.

Magyar Gyula I. kerületi elöljáró jelentéséből tudjuk, hogy június 26-án este háromnegyed hét tájában kezdett esni előbb az eső, majd a dió nagyságú jégeső a budai kerületek fölött egészen háromnegyed óra hosszan. Ezalatt ablakok törtek be, kémények dőltek le, a jég pedig egészen elverte az az évi szőlőtermést.

¹² Nagy 2007.

¹³ Nagy 2007: 18–21.

¹⁴ A szabályozási munkálatokról lásd Károlyi 1973.

¹⁵ Perczel 2023.

Még nem állt el teljesen az eső, amikor a hegyekből árvíz zúdult le. „[A] hegyek között bekövetkezett felhőszakadás folytán az árvíz nagy sebességgel a hegyekről lerohanva az útjában találtakat kútelken elsodort, a Laszlovszky-féle vám, fogas kerekű vasút, Ecce Homo rét, város major, vérmező és horvát kertet elöntve, az ördög árokkal párhuzamos Attila utzabeli lakosokat esti 7 $\frac{3}{4}$ órakor 10” magossáiban meglepte.”¹⁶

1875 júniusában, mely a május mellett általában a második legcsapadékosabb hónap Magyarországon, szinte végig magas, 22 °C vagy afeletti napi középhőmérsékletet rögzítettek, ami kedvezett a gyakori zivatarok kialakulásának. A maximumot, 32,6 °C-ot éppen a vihar előtti napon, délután kettőkor észlelték.¹⁷ Másnap estére a hőmérséklet jelentősen visszaesett, de még így is 19,6 °C volt este kilenckor, pedig akkor már elérte a vihar Budapestet. A Meteorológiai és Földdelejjességi Intézetben 103,3 mm csapadékot és erőteljes nyugati szelet mértek június 26-án, a felhőszakadás estéjén.¹⁸ A növényzet súlyos károkat szenvedett: „a vihar derékvastagságú fákat tépett ki gyökerestől vagy koronája tövén törte ketté s a legnagyobb ágak hullottak rakásra, nem is említve a kisebb galyakat és a teljesen tönkrevert gyümölcsöt; néhány szőlőből nem csak a tőkét, de még a termő talajt is úgy elhordta az iszonyú áradat, hogy csak itt-ott maradt egy maroknyi föld vagy egy-egy pusztá tőke szomorú hírmondónak a kopár szikla alzaton.”¹⁹

Magyar Gyula kerületi előljáró jelentése szerint az áradás közel három órán keresztül tartott, s este fél 11 óra tájban kezdődött az apadás. Magyar azonnal a helyszínre sietett, s „a vész kezdetétől éjfél utáni 1 óráig a krisztinavárosi Molnár utcától [ma Kuny Domokos utca] kezdve az Ördög-árok nyugati oldalán a [Szent] János utcán [ma Krisztina körút] végig a [Arany] Kakas utcába²⁰ onnan Ferencz tér és Fehér Sas téren²¹ keresztül a Hosszu utcában [kb. Hegyalja utca nyomvonala] házról házra járt, a lakosokat a bekövetkező nagyobb veszélyre figyelmeztette, Hosszú utcában a lakókat kiköltözésre felhívta intézkedett egyáltalában annyit a mennyit egy embertől csak követelhetni és valószínűleg egyedül neki köszönhetni azt, hogy az ördög árok fölé épült házak lakosainak ideje korán kiköltöztetése folytán a Hosz-

¹⁶ BFL IV. 1402. b. 323/1875. A forrásokban a tulajdonnevek a helyesírási szabályzatnak megfelelően lettek átírva.

¹⁷ *Természettudományi Közlöny*, 7. évf. (1875) 71., 295.

¹⁸ *Természettudományi Közlöny*, 7. évf. (1875) 71., 295. Ez az adat nem csupán a második legmagasabb júniusi (14,9 mm), hanem a legmagasabb májusi (43,7 mm) adatot is többszörösen felülmúlta.

¹⁹ *Természettudományi Közlöny*, 7. évf. (1875) 71., 295.

²⁰ Egykori utca a Tabánban, ma már nem létezik.

²¹ Egykori terek a Tabánban, a mai Kereszt utca két oldalán, ma már nem léteznek.

szú utcabeli házak romjai alatt egyetlen ember sem veszett el.”²²

Magyar másnap reggel szemlét tartott az utcákon, s elsőként az iszap, illetve az összehordott kő miatt lehetetlenné váló közlekedés újbóli megnyitása érdekében a helyszínre küldte a kerület valamennyi utcaseprőjét, szám szerint 26-ot.²³ A munka méretéhez azonban ők kevésnek bizonyultak, így napszamosok felfogadására lett volna szükség, akiket viszont – vasárnap lévén – az ígért kétforintos napibér ellenére sem lehetett találni. „[N]em maradt tehát fenn egyéb mint az eset rendkívüliségénél fogva rendkívüli eszközöket is kérni”, ezért többször is a polgármesteri hivatalba küldtek segítségért.²⁴

Így tehát egészen másnap reggelig a kerület hatáskörében maradt az intézkedésekről való döntés, eddig vártak ugyanis a főpolgármester, Kamermayer Károly értesítésével. Innentől kezdve azonban a főpolgármester vette át az irányítást, bár aktívan számított a kerületi előjárók segítségére, akiket polgármesteri jogkörrel ruházott fel. A hatalom ily módon történő decentralizálása nem tudni, hogy a bizonytalanság szüleménye, vagy éppen ellenkezőleg, jól átgondolt, tudatos döntés eredménye volt-e. Bár a csapás kiterjedése nem volt jelentős – összevetve például a következő évi árvizével –, számos egymást követő gyors intézkedésre volt szükség, ami megterhelő lett volna egyetlen ember számára, ráadásul a kerületi előjárók helyismeretüknél fogva hatékonyabban intézkedhettek. Így az ő feladatuk lett a hajlék nélkül maradtak elszállásolása és étellemezése. Az intézkedésbe bevont kerületi orvosok pedig a halottak (33 fő) elhelyezéséről gondoskodtak.

Időközben a királyi főhadparancsnokság Schwentfeger tábornokkal egy csapat császári és királyi katonát rendelt ki a helyszínre, akik a hajlék nélkül maradt kerületi lakosoknak utcára kirakott holmija felett örködtek, egy másik csapat a császári és királyi hadmérnökkari katonaság tisztjeinek vezérlete alatt pedig az eltorlaszolt Rácz fürdő előtti téren levő akadályok eltávolításához fogott hozzá. Ugyanekkor egy zászlóaljnyi hadmérnökkari csapat a Laszlovszky-féle vámháznál szétrombolt útnak a helyreállításán fáradozott. A katonasággal egyidejűleg megjelentek a budapesti tűzoltók is, akik a pincékből kezdték kiszivattyúzni a vizet. A főpolgármester utasítására négy fővárosi mérnök is kiment a helyszínre, akiknek a feladata az összeomlással veszélyeztetett házak megvizsgálása, valamint az egyéb munkák vezetése volt. A feladatok elvégzésére Kamermayer utászokat kért a császári és királyi katonai főhadparancsnokságtól, akik tevékenyen részt vettek az iszap eltakarításában és a víz kiszivattyúzásában.²⁵ A munka

²² BFL IV. 1402. b. 323/1875.

²³ BFL IV. 1402. b. 323/1875.

²⁴ BFL IV. 1402. b. 323/1875.

²⁵ BFL IV. 1402. b. 323/1875.

nagyságát érzékelteti, hogy míg a főutakat már vasárnap sikerült átadni a közlekedésnek, addig az iszap elhordása és a víz kiszivattyúzása a pincékből majdnem egy hétbe tellett.²⁶

A válsághelyzet kezelésére két nappal a felhőszakadás után egy teljhatalmú „vészbizottmány”-t állítottak fel Gerlóczy Károly alpolgármester vezetésével, amely a helyszínhez közeli Rudas fürdőben rendezkedett be. A bizottmány felállítását az elvégzendő feladatok összetettsége indokolhatta, de az is lehetséges, hogy a válsághelyzetekre adott általános reakcióként jött létre, hiszen a csapás megismétlődésétől nem kellett tartani. Az intézkedések elvégzéséhez munkaerőre volt szükség, amiben az érintett kerületek nem bővelkedtek, ezért a főpolgármester a hadseregtől utászokat, mérnökkari és gyalog katonákat kért, valamint a belügyminiszter közbenjárásával a katonai parancsnokság és az államrendőrség együttműködését kérte. Továbbá megkeresték a gyárakat is, hogy – kétszeres napszám mellett – biztosítsanak munkásokat a feladatok végrehajtására. A segítségnyújtást a főváros nem kérte ingyen, a munkásokat és a katonákat is a házi pénztárból fizették.

A mentési és helyreállítási munkálatokkal párhuzamosan a segélyezés is kezdetét vette. Közvetlenül a vihar után az I. kerületi előljárásnak 2000 forint, a II. és III. kerületi előljárásnak pedig 1000-1000 forint került utalványozásra a hajlék nélkül maradtak és tönkrementek azonnali segélyére.²⁷ Ezt követően egy egyes bizottmányt hoztak létre a közgyűlés által kiküldött bizottmány és a főváros polgáraiból alakult ún. polgári bizottmány hét-hét tagjából. A polgári bizottmány indítványt nyújtott be a jégkárosult szőlősgazdák megsegítésére, akiknek jelentős része nemcsak az az évi szőlőtermésben szenvedett kárt, „hanem igen soknál magában a vagyon állományában oly pusztítások is történtek, melyek helyreállítása tetemes költséget igényel. Az ekként elpusztult ingatlanoknak ismét vagyonná s gyümölcsöző adótárgyakká való tétele már nemzetgazdasági szempontból is érdekében áll úgy a fővárosnak mint az államnak.”²⁸

Az indítvány szerint a már megkezdett kárfelmérések alapján lépéseket lehet tenni egy olcsó és könnyen visszafizethető kölcsön biztosítása érdekében. Addig is azonban, amíg ez a kölcsön nem lesz elérhető, a rendelkezésre álló pénzekből „azon szegényebb sorsú tulajdonosok számára, kik legfeljebb 2 ½ negyed szőlővel bírnak, kárt szenvedtek és az állomány helyreállítását maguk nem képesek

²⁶ BFL IV. 1402. b. 323/1875.

²⁷ BFL IV. 1402. b. 385/1875. Kamermayer Károly válasza a belügyminiszternek a segélyező bizottmány eljárása ellen felmerült panaszok tárgyában.

²⁸ BFL IV. 1402. b. 385/1875. Polgári vészbizottság indítványa a károsult szőlősgazdák megsegítésére.

megoldani egy, személyenként max. 200 frtnyi kölcsönben 3 évre át kamatfizetés nélkül rögtön részesítsenek”.²⁹ Akik ennél nagyobb szőlővel rendelkeznek, azok előnyösebb helyzetük és személyes hitelük okán könnyebben meg tudják szerezni maguknak az azonnal szükséges összegeket, és meg tudják várni a főváros által majdan nyújtandó nagyobb kölcsönt.³⁰ A szőlősgazdák számára azért volt nélkülözhetetlen az azonnali segély, mert ha nem végzik el a sürgős helyreállító munkákat (pl. kitisztítás, tőkék befedése, az elmosott föld pótlása), akkor a szőlő elpusztul, és ők végleg tönkremennek. A telekkönyvi hatóság szerint 2 és fél negyednél kisebb szőlővel 1500 tulajdonos rendelkezett, ebből kb. 4-500 gazdától számíthattak kölcsönkérelemre, tehát összességében 60-70 000 forintnyi azonnali segélyre lett volna szükség.³¹

A vészbizottság július 8-i ülésén megállapodott arról, hogy a befolyt adományokból elsősorban a szőlőművelésből élő, 2 és fél negyednél nem nagyobb birtokkal rendelkezőket kívánja segíyezni, mellettük pedig azon szegény háztulajdonosokat, akik nem rendelkeznek annyi pénzzel sem, hogy házukat legalább részben helyre tudják állítani.³² Ezt később a 25-ös bizottmány augusztus 1-jei ülésén tovább pontosította. Vezérelvül mondták ki egyrészt, hogy csak az részesülhet segélyben vagy kölcsönben: 1. akinek ingatlan vagyona egészben vagy részben elpusztult, 2. aki termését elvesztette, s ennek folytán ínségre jut, 3. aki határidőn belül jelentkezik segélyért. Másrészt a segélyezendők körét a vidékiekre is kiterjesztették oly módon, hogy azok a vidékiek is részesülhettek segélyben vagy kölcsönben, akik a főváros területén birtokkal rendelkeztek, ami a vihar következtében kárt szenvedett.

A villámárvíz által teremtetett vészhelyzet tehát helyi problémaként indult, hiszen elsőként a kerületi előljáró vette kezébe az ügyet, ő ment ki elsőként a helyszínre, tájékoztatta a lakosságot a veszélyről, és ő volt az, aki elsőként felmérte a károkat. Munkájához – az iratok tanúsága szerint – nem kért segítséget, aminek végrehajtása, az esemény nagyságához viszonyítva, nem lehetett egyszerű. Érdekes módon csak akkor fordult a főpolgármesterhez, amikor a helyzet kezelése láthatóan meghaladta a kerületi előljáróság erőforrásait. Felmerül a kérdés: vajon

²⁹ BFL IV. 1402. b. 385/1875. Polgári vészbizottság indítványa a károsult szőlősgazdák megsegítésére.

³⁰ BFL IV. 1402. b. 385/1875. Polgári vészbizottság indítványa a károsult szőlősgazdák megsegítésére.

³¹ BFL IV. 1402. b. 385/1875. Polgári vészbizottság indítványa a károsult szőlősgazdák megsegítésére.

³² BFL IV. 1402. b. 385/1875. A vészbizottság 1875. július 8-i ülésén készült jegyzőkönyv kivonata.

ha a kerület képes lett volna megbirkózni a vészhelyzettel, akkor nem is vonták volna be az intézkedésekbe a fővárosi hatóságot és rajtuk keresztül a katonaságot? A szakirodalomból tudható, hogy a katasztrófa sújtotta közösségek igyekeznek mindent megtenni annak érdekében, hogy az irányítás a kezükben maradjon, s csak végső esetben fordulnak segítségért felettes hatóságokhoz. Ennek oka abban keresendő, hogy a regionális vagy országos szervek nem tekintik partnernek a csapást elszenvedő helyi közösséget, mert azt – éppen a trauma következményeként – törékenynek és szervezetlennak tartják, az áldozatokat pedig passzívnak és a sokkhatástól megbénítottak.³³ Ráadásul kétségbe vonják a helyi tudás érvényességét a szakértői ismeretekkel szemben.³⁴

Az 1876. évi árvíz

Az 1875–1876-os szokatlanul csapadékos tél már az év kezdetén óvatosságra intette a hatóságokat, akik folyamatos figyelemmel kísérték a Duna jégmozgását. 1876. január 7-én érkezett a távirat, hogy Budapest alatt, Ercsinél beállt a jég, nem mozdul.³⁵ Az alpolgármester, Kada Mihály saját hatáskörében szinte azonnal hozzákezdett a legszükségesebb óvintézkedések megtételéhez, mint például a Dunához vezető csatornák és a magánvállalatok zsilipjeinek lezárásához, amelyeken keresztül a megemelkedett folyóvíz bejuthatna a város belsejébe. A partra hordatták az elzáráshoz szükséges faanyagot, és készenlétbe helyezték a lezárást végző napszámosokat, valamint a fővárosi tulajdonban lévő hat szivattyúgépet. Emellett felhívták a magánzsilipek tulajdonosait, hogy saját költségen gondoskodjanak kellő számú szivattyúról, hogy a zsilipek elzárásakor a vizet ki lehessen szivattyúzni.³⁶ Megkeresték továbbá a Dunagőzhajózási Társaságot, „miszerint már az előbbi években is tanúsított készségéhez képest” biztosítson 30 csónakot a szükséges felszerelvényekkel együtt a vészbizottmány számára.

A lakosság tájékoztatására hirdetményt bocsátottak ki, amelyben a veszély esetén követendő magatartásról és teendőkről nyújtottak tájékoztatást. A vészbizottmány Kada Mihály alpolgármester elnökletével már nem sokkal az első óvintézkedések után, január 13-án megalakult, s hamarosan el is határozta, hogy a nagyobb fontosságú és halaszthatatlanul sürgős intézkedések megtétele érdekében

³³ Rodriguez–Quarantelli–Dynes 2007: xix.

³⁴ Hilhorst 2003: 46–49.

³⁵ BFL IV. 1407. b. Budapesti rendőri főkapitányság értesítése a jégállásról (1876. jan. 7.) (I. jkv. melléklete).

³⁶ BFL IV. 1402. b. 44/1876. Ráth Károly főpolgármester válasza Tisza Kálmán belügyminiszternek az árvíz elleni óvintézkedésekről (1876. január 21.).

a továbbiakban hetente legalább kétszer vagy háromszor is üléseznek.³⁷ Ugyanakkor a városi tanács felhívta a figyelmüket arra, hogy a szükséges kiadások tekintetében, melyeket az előre nem látható kiadásokra előirányzott költségvetési rovatból kívántak fedezni,³⁸ a legnagyobb takarékossgal járjanak el.³⁹ A Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumot, a helybeli vár- és térparancsnokságot, a fővárosi rendőrséget, a Duna Szabályozási Vállalatot és a Dunagőzhajózási Társulatot pedig azzal keresték meg, hogy működjenek együtt a vészbizottmánnyal.⁴⁰ Az első három testület – küldöttei révén – a bizottmány döntéseiben is részt vett.⁴¹

A Tisza Kálmán belügyminiszternek küldött főpolgármesteri beszámolóból tudjuk, hogy a vészbizottmány mellett más testületek is kivették részüket az árvíz elleni óvintézkedésekből. A fővárosi csónakegyesületek, az Atlétikai Club és a dunai kapitányegyesület például veszély esetére felajánlotta szolgálatait a hatóságnak, összességében mintegy 200, evezésben jártas ember esetleges bevetésének formájában.⁴² Később, ahogyan a veszély fokozódott, sorra alakultak az önkéntes polgári mentőalakulatok, többek között a II. és III. kerületben, illetve Újlakon.⁴³ A mentőmunkálatok költségeit a hatóság magára vállalta.⁴⁴ Munkájuk nem csupán a mentést foglalta magában, hanem miként az újlakiak tették, szállásadásra és ételosztásra is vállalkoztak.⁴⁵ Ezenkívül orvosok is felajánlották szolgálataikat.⁴⁶

Az elkövetkező napokban további óvintézkedéseket foganasítottak, habár a Duna jég- és vízállásában nem történt jelentős változás. Megindultak a töltésépítések egyrészt a Vízfogó, másrészt a Zarzetzky-féle gyufagyár és a Rákospatak torkolata közötti terület biztosítása érdekében.⁴⁷ A meghozott intézkedésekből

³⁷ BFL IV. 1402. b. 44/1876. Ráth Károly főpolgármester válasza Tisza Kálmán belügyminiszternek az árvíz elleni óvintézkedésekről (1876. január 21.).

³⁸ BFL IV. 1407. b. 25515/1876. A központi árvízbizottmány jelentése az 1876. évi árvíz lefolyásáról (1876. május).

³⁹ BFL IV. 1407. b. Budapest város tanácsának határozata 1876. 853/IX. (I. jkv. melléklete).

⁴⁰ Budapest város tanácsának határozata 1876. 853/IX., BFL IV. 1407. b. I. jkv. (1876. jan. 13.) melléklete.

⁴¹ BFL IV. 1407. b. 25515/1876. A központi árvízbizottmány jelentése az 1876. évi árvíz lefolyásáról (1876. május).

⁴² BFL IV. 1402. b. 44/1876.

⁴³ 1876-ban Újlak még nem a III. kerület részeként szerepel a forrásokban, hanem különálló településrészként.

⁴⁴ BFL IV. 1407. b. VI. jkv. (1876. febr. 21.), 2.

⁴⁵ Értesítés a hétszemélyes újlaki bizottmány megalakulásáról, BFL IV. 1407. b. VI. jkv. (1876. febr. 21.) melléklete.

⁴⁶ Dr. Bereczky Endre orvos levele, BFL IV. 1407. b. VI. jkv. (1876. febr. 21.) melléklete.

⁴⁷ BFL IV. 1402. b. 64/1876. Kada Mihály alpolgármester jelentése az árvíz elleni óvintézkedésekről.

látszik, hogy a lakosok emlékezetében még élénken élt a múlt évi villámárvíz tragédiája, ugyanis több budai lakos is kérelmezte, hogy zárják el az Ördög-árkot a veszély idejére. Ezt azonban a vészbizottmányban helyet foglaló szakértők ellenézték, így elutasították a kérelmet.⁴⁸

Megkezdték az államtól és a Dunagőzhajózási Társaságtól kapott csónakok kihelyezését a kritikus pontokra: a Vizafogó tájékára és a Duna jobb partjára. Utasították a kerületi előjáróságokat, hogy a csónakokhoz szükséges munkaerő biztosítása érdekében írják össze az adott kerületben élő hajósokat, molnárokat és halászokat, illetve matrózokat is kértek a Dunagőzhajózási Társaságtól. Utóbbiakat azonban a társaság csak 1 forint 60 krajcár napidíj fejében tudta a bizottmány rendelkezésére bocsátani, ellenben a hajóskapitányokat és a hajókormányosokat ellenszolgáltatás nélkül felajánlotta veszély esetére.⁴⁹

A kerületi előjáróságok feladata volt, hogy gondoskodjanak a felgyülemlett hó elszállításáról, amely nemcsak a közlekedést nehezítette, hanem egy hirtelen olvadás következtében komoly gondokat is okozhatott volna, főleg úgy, hogy a vízlevezető csatornák zsilipjeit már korábban lezárták.⁵⁰ Habár korábban arra kérték a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumot, hogy működjön együtt a vészbizottmánnyal, az a fővárosi államrendőrséget mozgósítva saját hatáskörében megtiltotta a hónap Dunába való öntését, ahogyan azt korábban tették. Indoklasként a folyópartok feltöltéseinek megrongálódását, valamint a hóval együtt a Dunába kerülő utcai szemét által okozott iszapolódást hozták fel.⁵¹ A helyi hatóságoknak meg kellett küzdeniük az illegális hólerakásokkal is, ugyanis a fuvarosok nem szívesen hajtottak el egészen a városi mérnöki hivatal által kijelölt városon kívüli, távoli lerakóhelyekig.

Számítva arra, hogy kiöntés esetén elsőként a lakóházak pincéit lepi el víz, hozzáálltak az ott élők számára szálláshelyet keresni, illetve hirdetmény útján fel-szólították a lakosságot, hogy a pincékben lévő üres hordókat távolítsák el vagy töltsék meg vízzel, hogy ne okozhassanak kárt a ház falában. Ugyancsak hirdet-ményben szándékoztak tájékoztatni a lakosokat arról, hogy abban az esetben, ha a víz behatolna a pincelakásokba, segélynyújtás végett a kerületi előjáróságokhoz fordulhatnak. A kerületi előjáróságok feladata volt összeírni azokat a városi és egyéb nyilvános, magasabb fekvésű helyeket, ahol majd a pincelakókat elhelyezik,

⁴⁸ BFL IV. 1402. b. 64/1876. Kada Mihály alpolgármester jelentése az árvíz elleni óvintézkedésekről.

⁴⁹ BFL IV. 1407. b. V. jkv. (1876. február 7.), 13.

⁵⁰ BFL IV. 1407. b. I. jkv. (1876. jan. 13.), 3.

⁵¹ A kir. közmunka és közlekedési minisztérium rendelete a hónap a Dunába való ürítése ellen, BFL IV. 1407. b. I. jkv. (1876. jan. 13.) melléklete.

a vészbizottmány pedig megkereste a vár- és térparancsnokságot a laktanyai helyiségeknek és egyéb katonai épületeknek, a vallás- és közoktatási minisztert pedig az újonnan épült budai gimnáziumnak⁵² az átengedése érdekében.⁵³

A január 19-i vészbizottsági ülés jegyzőkönyve már több pinceelöntést rögzített, sőt éppen az ülés alatt érkezett a Dunagőzhajózási Társaság átirata, miszerint az ő épületük pincéjébe is behatolt a víz. Ez némileg felgyorsította az eseményeket. Másnap délben lezárták a malomcsatorna zsilipjeit, aminek következtében a malmok be is szüntették a működésüket. Újabb csónakokat kértek a Dunagőzhajózási Társulattól, amelyeknek egy jelentős részét Óbudán helyezték el Végh János kerületi előljáró kérésének megfelelően. A városvezetés tisztában volt azzal, hogy a Duna jobb partja, azaz a budai oldal nagyobb veszélyben van, mint a pesti, s az elöntés is legelőször feltételezhetően Óbudát fogja érinteni, ha megtörténik. Ez a tapasztalat egészen az 1838-as árvízig nyúlt vissza, amikor Óbuda esett áldozatul elsőként az akkori jeges árnak. „A III. kerület a Dunának nagy mértékben kiáradása esetében azon veszélynek van kitéve, hogy a víz a békásmegyeri területen, a hol a part a szokottnál alacsonyabb, betör és a mezőn át a hegyek felé nyervén irányt, ezen városrészt bekeríti és így a veszély minden oldalról betör, úgy történt [az] 1838 évben” – olvashatjuk a III. kerületi előljárónak a tanácshoz intézett levelében.⁵⁴ A vészbizottság tehát felszólította a jobb parti előljáróságokat, hogy álljanak össze egy állandó bizottmányba, és tegyék meg „mindazon intézkedéseket, melyeket az árvíz veszélyének elhárítására jónak találnak”. A közelgő veszélyt érezve a központi vezetés átadta tehát az irányítást a helyieknek, akik így gyorsabban tudtak reagálni a veszélyes helyzetre, mintha az adott intézkedés a vészbizottmány előzetes engedélye mellett a központból lett volna eszközölve. De a felügyelet jogát továbbra is fenntartották maguknak a segítségül kiküldött Bakos János fővárosi mérnök és Lernbacher Antal gazda személye révén.⁵⁵

A II. kerület előljáróságának jelentéséből azt is megtudhatjuk, hogy miként működött egy ilyen kerületi állandó árvízbizottmány.⁵⁶ Ők ezt a testületet további nyolc albizottmányra osztották, amelyek a főutca egy-egy szakaszán működtek.

⁵² Ez ma a Budapesti Egyetemi Katolikus Gimnázium épülete a Szabó Ilonka utcában. Az iskola elnevezése a megnyitáskor II. Kerületi Királyi Egyetemi Katolikus Főgimnázium volt.

⁵³ BFL IV. 1407. b. III. jkv., 6.

⁵⁴ BFL IV. 1407. b. III. kerületi előljáró levele a tanácshoz (IV. jkv. melléklete).

⁵⁵ BFL. IV. 1407. b. III. jkv., 5.

⁵⁶ A II. ker. előljáróságának levele (jelentése) az alpolgármesterhez a megtett óvintézkedésekről (1876. jan. 26.), BFL IV. 1407. b. V. jkv. (1876. febr. 7.) melléklete.

Miden albizottsággal tudatták, hogy az adott térségben hány hajóval és talppal⁵⁷ rendelkeznek, a hajók felszerelvényei, a fáklyák stb. mely házban s kinél vannak elhelyezve, s hány evező és csáklya áll rendelkezésre az egyes hajókhoz. Gondoskodtak kellő számú hajós emberről is, ráadásul az albizottságokba gőzhajóskapitányokat kértek fel, hogy segédkezzenek, különösen a talpak vezetésénél. Minden albizottság mellé egy csendőrbiztost és egy városi mérnököt osztottak be. Továbbá felszólították a lakosságot, hogy amint a vészjelet megadják, mindenki a maga lakójánál, az albizottsági tagokkal együtt, jelenjen meg. A bizottság székhelyeként az előjáróság hivatalos helyiségét jelölték ki, ahol éjjel-nappal szolgálatot teljesítenek, amint a víz magassága eléri a 18 lábat. Addig is előzetesen megvizsgálták a főutca és általában az alacsonyabban fekvő házak pincéit. Hogy a testület külsőleg is hivatalos közegnek tűnjön és felismerhető legyen, az előjáróság 40 jelvényt kért az alpolgármestertől.

A gyors reagálást volt hivatott segíteni az az intézkedés is, miszerint január 24-től állandó éjjeli ügyeletet, „inspectiót”⁵⁸ látott el a mérnöki hivatalnak és a gazdasági hivatalnak egy-egy hivatalnoka, akik folyamatos érintkezésben álltak a rendőrségi felügyelő tiszttel és a fővárosi tűzoltósággal.⁵⁹ Az engedélyezési procedúrát más téren is lerövidítették: a közgyűlés ugyanis felhatalmazta a tanácsot mindazon kiadások megtételére, amelyet a veszély elhárítása céljából szükségesnek tartott.⁶⁰

Mindezek az intézkedések arra mutatnak, hogy a fővárosi központi vezetés nagyon előrelátó módon járt el, de nem az árvíz megakadályozása, hanem inkább a bekövetkező kár csökkentése érdekében. Noha mindvégig bíztak a vízszint csökkenésében és a jég megindulásában, egyértelműen látszik, hogy nem gondoltak arra, hogy az áradás valamilyen módon kivédhető. Ily módon az ún. óvintézkedések mindegyike a gyors mentést volt hivatott szolgálni, az emberi és anyagi veszteségek minimalizálását. Éppen ezért valamennyire meglepő, hogy a bajba került lakosság élelmezésének kérdése viszonylag későn, a február 7-i vészbizottmányi ülésen merült fel először Lavotta Lajos fővárosi bizottsági tag jóvoltából. Mikor Lavotta sütődék felállításának szükségességére figyelmeztette a bizottmány tagjait, azok egyrészt ezt túl korainak tartották, másrészt meggyőződésük volt, hogy „vész esetén a főváros a környékbéli falvaktól kenyérrel teljesen elláttathatik” majd.⁶¹

⁵⁷ Hevederekkel és faszőgekkel egymáshoz erősített több szálfa vagy deszka, amelyet teherrel megrakva vagy anélkül folyóvízre bocsátanak, s úgy szállítanak; tutaj. A magyar nyelv értelmező szótára.

⁵⁸ Inspekció (lat.) = ügyelet szolgálat.

⁵⁹ BFL IV. 1407. b. IV. jkv. (1876. január 24.), 13.

⁶⁰ BFL IV. 1407. b. IV. jkv. (1876. január 24.), 22.

⁶¹ BFL IV. 1407. b. V. jkv. (1876. február 7.), 15.

Mint láthattuk, a hatóság hirdetmények útján tartotta a kapcsolatot a lakossággal. Ezen keresztül tudatták a szükséges intézkedéseket, közölték a segélyezési lehetőségeket. Ám ez a kommunikációs forma nem volt elég gyors és széles körű ahhoz, hogy elöntés esetén a teljes városi lakosságot azonnal értesíteni lehessen. Ezért egy bevált módszerhez, az ágyúlövésekhez folyamodtak, amit már az 1838-as árvíz idején is használtak.⁶² Hirdetmény útján előzetesen tájékoztatták a fővárosban élőket, hogy amennyiben a Duna vízállása eléri a 18 láb magasságot, „mely esetben a főváros jobb parti része már eláraszthatná, ez a Szt. Gellért hegyről három egymást követő egyszerű ágyúlövés által, a mennyiben pedig a balparti rész is komolyan veszélyeztetnék, ez három egymást követő dupla ágyúlövés által jeleztessék”.⁶³

Ahogy a vízszint egyre emelkedett, a hatóság figyelme egyre inkább a bármelyik pillanatban bekövetkező elöntésre koncentrált. Ezért február 22-én felszólították a légszeszvállalatot, hogy a légszeszlápák éjszaka is éjjenek.⁶⁴ A városvezetés jól érezte a közelgő veszélyt, mert másnap, február 23-án, reggel 10 órakor 17 láb vízállásnál eldőrdült a három egyszerű ágyúlövés a Gellért-hegyről, ami a jobb part elöntését jelezte hivatalosan, habár ez ténylegesen egyelőre még nem történt meg.⁶⁵ A Duna Óbuda mellett éjjeli fél 2-kor már a 19 láb 3 hüvelyket is elérte, ezért tartani lehetett tőle, hogy a folyó a békásmegyeri határnál beszakítja a töltést, és hátulról ront a városba.

Az árvízbizottmány az első vészlövés napján elrendelte a fővárosi tanítás szüneteltetését február 24. és 27. között; a reáltanodai tantermeket a „kiszállásolandók” részére kellett berendezni.⁶⁶ A főhadnagy-parancsnokság biztosította a vészbizottmányt, hogy a szükségeshez képest nagyobb számú katonaságot is rendelkezésre tudnak bocsátani,⁶⁷ ami minden bizonnyal megnyugtatóan hathatott ebben a feszült helyzetben.

Másnap hajnali 3 órakor felszólították a kerületi elöljáróságokat, hogy ezen túl ők is „permanentiában maradjanak”, azaz ha nem is mindenki, de mindig legyen elérhető valaki, hogy haladéktalanul intézkedni tudjanak a mélyebben fekvő helyeken élő lakosok kilakoltatása és elszállásolása iránt. Továbbá utasították őket, hogy írják össze azokat a sütőket, akiknek a műhelye nincsen pincében, és szólítsák fel őket, hogy egyenként 10-10 mázsa kenyeret még aznap süssenek le.

⁶² Az ágyúzás mint figyelmeztetési rendszer egyáltalán nem magyar találmány. Az 1784. évi nagy európai árvizek során több helyen is használták ezt a módszert. Poliwoda 2011: 223.

⁶³ BFL IV. 1407. b. VI. jkv. (1876. február 21.), 5.

⁶⁴ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 5.

⁶⁵ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 9.

⁶⁶ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21-március 27.), 6., 8.

⁶⁷ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21-március 27.), 7.

Emellett beüzemelték a tábori kemencéket is, és utasították a cs. k. élelmezési rak-tárparancsnokságot, hogy február 25-től kezdődően naponként 18 000 kenyéradagot, egyenként 875 gramm súlyban folyamatosan készleten tartson. A kerületek asszonyait pedig arra kérték, hogy aki tud, étellel támogassa a rászorulókat. Így jöttek létre azok a népkonyhák,⁶⁸ amelyek egészen a veszély megszűnéséig meleg étellel látták el a kilakoltatottakat.⁶⁹ Ezen a ponton érezhető először a kapkodás és az előrelátás hiánya, mert habár már jóval korábban összeírták a biztonságos szállásokat, egészen a konkrét vészhelyzetig nem kezdtek hozzá a kilakoltatáshoz, s a szükséges élelmiszer biztosítását sem készítették elő eléggé, noha, mint láttuk, történt erre figyelmeztetés korábban.

Február 25-én már a bal parti városrész is veszélybe került. Hiába rendeltek ki a Viktória-gát védelmére 40 katonát, majd kértek további 20 utászt és 80 „gyalogembert” a vár- és tárparancsnokságtól, látható volt, hogy nem sokáig lesz tartható a gát, ezért utasították az V. kerületi előljáróságot, hogy intézkedjen a gát környékén élő lakosság kitelepítéséről. Többen felvetették a soroksári Duna-gát megnyitásának lehetőségét, hogy utat engedjenek a víz szabad lefolyásának, s ezzel megmentsek a pesti oldalt az elöntéstől. Ám a miniszterelnök, a kormány tagjai és szakértői, illetve a fővárosi bizottság több tagja, fő- és polgármesterei és mérnökei azon a véleményen voltak, hogy a gát átvágásával a jég elmozdításához szükséges víz sebessége és ereje csökkenne, azaz a jég megállna, így pedig egy ilyen művelet csak tovább növelné a veszélyt.⁷⁰ A víz folyamatos emelkedése miatt február 24-én este elhangzott a három egymást követő kettős ágyúlövés, s nem sokkal később a Viktória-gát is átszakadt, amely a Victoria-gőzmalom közelében a malmot és a Váci utat védte a Dunától.⁷¹ Február 26-án reggel 8 órakor Alkér Gusztáv tanácsnok pedig azt jelentette, hogy miként az várható volt, Békásmegyer felől a Duna betört Óbudára.⁷² Ezt követően Óbuda ellátására a Dunagőzhajózási Társaság biztosított egy gőzhajót. A Pest és Buda közötti összeköttetés javítása

⁶⁸ A népkonyhákat többnyire a különféle nőegyletek, tehetősebb családok nőtagjai finanszírozták, a város csupán tüzelővel támogatta működésüket.

⁶⁹ Az ételosztásnál fontossági sorrendet állítottak fel: minden nap meleg étellel látták el a beteges (feltehetően az állapotos nőkre utal a kifejezés) vagy szoptató nőket, a gyermekeket és az időseket, az egészséges férfiakat pedig csak minden másnap, de ők is naponta kaptak kenyeret. Hidegebb napokon a beteges vagy szoptató nők és az 5 évnél fiatalabb gyermekek naponta kétszer is kaptak levest vagy tejet, a beteg és idős férfiak és nők pedig orvosi javaslatra fél liter bort kaptak. BFL IV. 1407. b. 25515/1876. A III. kerület területén működött bizottmány zárjelentése az 1876. évi tavaszi árvíz tartama alatti működéséről.

⁷⁰ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 41.

⁷¹ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 44.

⁷² BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 50.

érdekében a vészbizottmány kérelmére a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium beleegyezett, hogy megnyissa az átadás előtt álló Margit-hidat.⁷³ A pesti oldalon pedig – miként az várható volt⁷⁴ – több utca mellett a víz az országutat is elöntve teljesen elzárta Újpestet a fővárostól, ezért a vasúthoz fordultak gyakoribb vonatközlekedés biztosítása érdekében.⁷⁵

Az előntések után ismét felmerült a soroksári Duna-ág megnyitásának kérdése, és bár korábban már elvetették ennek lehetőségét, a vészbizottmány átgondolt működésére jellemző módon nem mondott azonnal nemet az újbóli felvetésre, hanem egy szakértő férfiakból álló bizottmányt küldtek ki a helyzet megvizsgálására. Március 6-án e szakbizottmány a következő jelentést tette: „Tekintve ezen szakbeli adatokat, melyek szerint a promontori Dunaágban a folyam keresztsszelvényei, illetőleg medre oly állapotban van, hogy a Budapest fővárosa alatt elvonuló víztömeg akadálytalan, minden duzzasztás nélküli elfolyását nem gátolja, tekintve hogy ezen abnormalis vízben dúsgazdag viszonyok a közölt adatok szerint nem localisak, hanem az egész Dunavidékre kiterjedtek és a vízlefolrás következményei tökéletesen megegyeznek azokkal, melyek a 838. évi nagyvíz alkalmával észleltettek a mikor pedig még a soroksári ág nyitva volt, a tárgyban tárgyaló szakbizottság nézete szerint a soroksári dunaág megnyitása, illetőleg a zártöltésnek és kikötői töltésnek áttörése által a jelenlegi viszonyok közt a fővárosra nézve előny nem várható.”⁷⁶

Innentől kezdve, hogy a víz a főváros több részére is betört, az óvintézkedések helyét az elszállásolás, az élelmezés, az egészségügyi ellátás, az ingóságok mentése és őrzése, a közbiztonság fenntartása vette át. Ekkorra már a vészbizottmány tagjai is teljesen ki voltak merülve az előző öt nap folytonos munkavégzése miatt, ezért Kamermayer Károly indítványozta, hogy a bizottmány elnöke, a bizottmányi tagok, valamint a jegyző és a műszaki személyzet egymást váltva legyenek szolgálatban. A bizottmány elfogadta a javaslatot azzal a kitételrel, hogy a jegyzőnek mindig jelen kell lenni, és mivel a tagok száma túl alacsony volt ahhoz, hogy csoportbontásban dolgozhassanak, további tagok felvételét határozták el.⁷⁷

Az intézkedések joga továbbra is a kerületi előljáróságok kezében maradt, különösen a nehezen megközelíthető városrészekben, de a fővárosi felügyelet sem szűnt meg: jelentések érkeztek a főpolgármesterhez, aki helyszíni bejárásokat is

⁷³ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 108., 112.

⁷⁴ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 20.

⁷⁵ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 52.

⁷⁶ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 141.

⁷⁷ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 62.

tett.⁷⁸ A lakosok a kerületi eljárásokhoz fordulhattak panaszaikkal, melyek többsége a lakók és a háztulajdonosok közötti, a víz miatt hátrahagyott lakás lak-bére körüli vitákat érintette.⁷⁹

A kerületek egészségügyi állapotának nyomon követése – jóllehet a tiszti főorvos felügyelete mellett – szintén kerületi hatáskörben maradt, ugyanis a kerületi orvos feladata volt, hogy rendszeresen (naponta többször, sőt éjjel is) végiglátogassa a szálláshelyeket, sőt a magánszemélyeknél elszállásoltakat is naponta felkeresték a kerületi halottkémmel együtt, s szükség esetén gyógyszert rendeltek számukra. A menedékhelyeken igyekeztek elkerülni a zsúfoltságot, ezért azokat, akiknek a lakását nem öntötte el a víz, hanem csak elővigyázatból lettek kiköltöztetve, visszaküldték otthonaikba, akik pedig nem tudtak visszamenni, azokat más, kevésbé zsúfolt szállásra irányították. A menedékhelyeket naponta fertőtlenítették, gondoskodtak a szellőztetésükről és tisztaságukról. A kerület betegeit az egészségesektől elkülönítve szállásolták el, ideiglenes kórházat rendeztek be a számukra. Különösen nagy figyelmet fordítottak a szoptatós és várandós nőkre, akik – a III. kerület beszámolója szerint – „a vész tartama alatt feltűnő nagy számban állottak közel a válságos pillanatokhoz”.⁸⁰

Három évvel az utolsó nagy kolerajárvány után a közegészségügyi intézkedések között elsődleges volt a tiszta ivóvíz biztosítása.⁸¹ Az áradás következtében megemelkedett talajvíz miatt sok kút vize vált ihatatlanná, ezért felhívták a lakosok figyelmét arra, hogy tartózkodjanak a rossz vizű kutak vizének fogyasztásától. A jó vizű kutak tulajdonosait pedig felszólították, hogy biztosítsanak hozzáférést kútjukhoz a környékbeli lakosoknak. A víz által elöntött s emiatt járhatatlan utcákba közkölségen szállították az ivóvizet.⁸²

Ekkortól már a különféle adományok küldése is megindult: pénz, ruhák, élelmiszer érkezett a hely- és környékbeli lakosoktól. Sokan szálláshelyet ajánlottak fel, máshol népkonyhák létesültek. Érdekes módon egészen mostanáig a hatósági iratok egyáltalán nem említik az uralkodó, Ferenc József személyét, aki teljesen kimaradt az óvintézkedések szervezéséből, szerepe a bajbajutottak megsegítésére

⁷⁸ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 84.

⁷⁹ BFL IV. 1407. b. 25515/1876. A III. kerület területén működött bizottmány zárjelentése az 1876. évi tavaszi árvíz tartama alatti működéséről.

⁸⁰ BFL IV. 1407. b. 25515/1876. A III. kerület területén működött bizottmány zárjelentése az 1876. évi tavaszi árvíz tartama alatti működéséről.

⁸¹ A kolerajárvány után kibontakozó csatornázásról lásd Németh 2021, 2023; az ivóvízhálózat kiépítése körüli vitákról pedig Eszik Veronika tanulmányát ebben a kötetben.

⁸² BFL IV. 1407. b. 25515/1876. A III. kerület területén működött bizottmány zárjelentése az 1876. évi tavaszi árvíz tartama alatti működéséről.

korlátozódott: egyrészt átengedte a budai várpalota helyiségeit a fővárosi lakosok elhelyezésére,⁸³ másrészt előbb 5000, majd 6000 forintot adományozott.⁸⁴ Tisza Kálmán indítványozta, hogy osszák a fővárost három kerületre (Pest, Buda, Óbuda), s mindegyikben egy segélyosztó bizottmányt állítsanak fel a kormány és a tanács egy-egy kiküldöttjéből, valamint a fővárosi bizottság egy tagjából.⁸⁵

A segélyekben természetesen nem mindenki részesült egyformán, hanem különböző kategóriák mentén osztották szét a beérkező adományokat. Elsőként is kikötötték a kerületi előjáróságok számára, hogy még ha lakást biztosítanak is a munkaképes egyéneknek, élelemmel semmi esetre se lássák el őket.⁸⁶ Ennek célja egyrészt az volt, hogy a valóban rászorulóknak – tehát a munkaképteleneknek – több juthasson, másrészt, hogy ily módon a fizikailag alkalmas személyeket munkára bírják. A király és a királyné által legelőször adományozott 21000 forintot például a következőképpen osztották fel: az I. és II. kerületben 364 fél között 1–25 forintig terjedő összegekben 3399 Ft-ot, a III. kerületben 2149 egyén között 9383 Ft-ot, a pesti oldalon 724 fél között 3994 Ft-ot osztottak ki.⁸⁷ A maradékhoz később még – a megürült főpapi javadalmak rovására – további 15000 forint adomány érkezett az uralkodótól.⁸⁸

A március 12-től a Duna apadni kezdett, ami a vészhelyzet közelgő megszűnését vetítette előre. Tekintettel a folyamatos apadásra, innentől kezdve a légszestársulatot már nem kötelezték arra, hogy lámpáit éjszaka is üzemeltesse, hanem visszatérhetett a megszokott rendhez, és megkezdtek az erődítések elbontását is.⁸⁹ A vészbizottmány állandó éjszakai ügyeletét is megszüntették, ugyanakkor az óvatosság jegyében úgy határoztak, hogy a zsilipek megnyitásáig a tanács egy tagja, egy mérnök és egy gazdasági tisztviselő továbbra is tartson éjszakai felügyeletet.⁹⁰

Az ár levonultával hozzáálltak a hosszan tartó magas vízállás nyomainak eltüntetéséhez. Az utakon lerakódott iszapot közegészségügyi okokból és a közlekedés megkönnyítése végett mihamarabb el kellett takarítani. Ehhez a munkához az I. és II. kerületben rendelkezésre álló hatvan munkás és hat kocsi igencsak kevésnek bizonyult, így a gyors munkavégzés érdekében további 100 munkás és

⁸³ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 74.

⁸⁴ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 83., 86. A királyné 10000 Ft-ot adományozott.

⁸⁵ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 86.

⁸⁶ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 123.

⁸⁷ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 161.

⁸⁸ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 173.

⁸⁹ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 194., 197.

⁹⁰ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 205.

24 kocsi felfogadására kaptak engedélyt.⁹¹ De nemcsak az utakról, hanem a rakpartokról is rövid időn belül el kellett távolítani az iszapot, amelyet a központi előírás szerint a rakpartot bérlő Dunagőzhajózási Társaságnak a folyó erősebb sodrású szakaszához kellett volna szállítania és ott a Dunába dobattania. Ez azonban nem így történt, mert a társaság és a kerületi elöljáróságok is a könnyebb utat választva közvetlenül a rakpart mellett dobták az iszapot a Dunába.⁹² A gőzgépek is folyamatosan működtek, hogy a csatornákból kiszivattyúzzák a vizet. Március 20-tól április 12-ig a munkába állított 15 gép összesen 109 827 000 köblábnyi (3 432 093 m³) vizet szivattyúzott ki. Ennek költsége 49 322 forintot és 37 krajcárt tett ki.⁹³

Az ár levonulta után a lakosságot csak azután engedték vissza az otthonaikba, hogy műszaki és orvosrendőri szempontból ellenőrizték azokat. A közlekedési minisztérium, a fővárosi közmunkák tanácsa, a mérnökegylet és a városi hatóság mérnökei vizsgáltak meg minden egyes épületet, illetve a még vízben álló épületek esetében állandó felügyeletet gyakoroltak. Vizsgálatuk eredményeként megállapították, hogy az ár 4320 négyszöghold és 677 négyszögöl (248,6 ha) fővárosi területre terjedt ki, 1011 házat öntött el, melyből 29 összedőlt, 104 dűlőfélben volt, 82 repedéseket mutatott, 795 pedig jó karban maradt.⁹⁴ A visszaköltözés csak azután kezdődhetett meg, hogy az átnedvesedett lakásokat rendbehozták és fertőtlenítették, illetve az árnyékszékeket kitisztították és szintén fertőtlenítették.

Az árvíz hatósági elbeszélése ezen a ponton zárul, az élet újraindulásáról vagy az esetlegesen felmerülő későbbi problémákról, kellemetlen következményekről nem tudunk meg semmit. Ugyanakkor az eseményeket összefoglaló végső jelentésen kívül volt még egy dokumentum, amely formálisan is lezárta az eseményt: az 1876. szeptember 22-re datált „Vízár elleni óvintézkedésekre vonatkozó szabályzat Budapesten”,⁹⁵ amelynek 14 pontja akkurátusan rögzíti a jövőbeli árvizek idején teendő lépéseket. A szabályzat érdekessége, hogy a követendő eljárás lényegében megegyezik az éppen lezajlott árvíz „forgatókönyvével”, azaz a hatóság ezzel kimondatlanul is példaértékűnek ismerte el az általa véghezvitt intézkedéseket. Az irányítás a fővárosi tanács és a főmérnök kezébe kerül a jövőben is, de felügyeletük

⁹¹ BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 211.

⁹² BFL IV. 1407. b. VII. jkv. (1876. február 21. – március 27.), 213., 217.

⁹³ BFL IV. 1407. b. 25515/1876. A központi árvízbizottmány jelentése az 1876. évi árvíz lefolyásáról (1876. május).

⁹⁴ BFL IV. 1407. b. 25515/1876. A központi árvízbizottmány jelentése az 1876. évi árvíz lefolyásáról (1876. május).

⁹⁵ BFL IV. 1407. b. 22/1876. Vízár elleni óvintézkedésekre vonatkozó szabályzat Budapesten (kézirat, 1876. szept. 22.), I. jkv. (1876. jan. 13.) melléklete.

alatt fontos szerep jut a kerületi előjárásnak (pl. védművek ellenőrzése), illetve a kerületi vészbizottságoknak.

Összegzés

Tanulmányomban két, merőben eltérő lefolyású és következményű árvíz hatósági kezelésének bemutatására vállalkoztam. Ez a különbözőség a reakció formájában is tetten érhető. Míg az 1875 júniusában történt felhőszakadás rendkívüli gyors cselekvést kívánt, s ezért a helyi közegek vették kézbe az irányítást, addig az egy évvel későbbi, lassan kibontakozó jeges árvíznél elegendő idő állt rendelkezésre arra, hogy a központi irányítás kigondolja és megtegye a várható károk minimalizálásához szükséges lépéseket. 1875-ben erre nem volt idő, még a főpolgármestert sem értesítették, nem lehetett szó óvintézkedésről, csupán mentésről, segélyezésről és helyreállításról. A mentésben pedig azok voltak a legjobbak, akik a leginkább ismerték a helyi viszonyokat, így a kerületi előjárások, illetve az ottani tűzoltók és katonák. A központi városvezetés már csak a segélyezés és a helyreállítás folyamatába kapcsolódott be. A helyismeret fontosságának tapasztalatát azonban elraktározta, s előnyére kamatoztatta a következő évi áradáskor.

1876-ban a főbb intézkedések a központi vészbizottmánytól származtak, de mint láthattuk, a kerületi vészbizottmányok dolga volt, hogy az utasításokat a helyi körülményekre adaptálva hajtsák végre. Az élelmezés és elszállásolás a legjobb példája ennek. De a rendfenntartás és a segélyezés is igényelte a lokális ismereteket. A hatósági iratokból kibontakozó sikeres válságkezelés nemcsak a jó döntéseknek volt köszönhető, hanem a fővárosi kerületek és a központ közötti gördülékeny kommunikációnak is. Ez pedig a fiatal főváros egyes részeinek összekovácsoltságát sejteti. Bizonyára voltak problémák, elakadások és tévutak, amire a sajtó vagy a személyes források rávilágíthatnának, de azok már az árvizek egy másik történetét mesélnék el.

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV. 1402. b. Budapest Székesfőváros Főpolgármesterének iratai, Általános iratok

IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai, Tanácsi Ügyosztályok Központi Irattára

Hivatkozott irodalom

- Bodovics Éva 2025: El nem merült múlt. Az 1838. évi pest-budai árvíz emlékezete. In *Dimenziók VIII. Mesterséges Emlékezet konferenciakötet*. Budapest. (megjelenés alatt)
- Eötvös Károly 1879: A szegedi vész. *Vasárnapi Ujság*, 1879. márc. 16., 177.
- Faragó Tamás (szerk.) 1988: *Pest-budai árvíz, 1838*. Budapest.
- Fischer-Kowalski, Marina – Weisz, Helga 1999: Society as Hybrid between Material and Symbolic Realms. Toward a Theoretical Framework of Society-Nature Interaction. *Advances in Human Ecology* (8.) 215–251.
- Hilhorst, Dorothea 2003: Responding to Disasters: Diversity of Bureaucrats, Technocrats and Local People. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* (21.) 1. 37–55.
- Holling, Crawford. S. 1973: Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics* (4.) 1–23.
- Károlyi Zoltán 1973: A Duna-völgy vizeinek szabályozása. In: Ihrig Dénes (szerk.): *A magyar vízszabályozás története*. Budapest, 155–279.
- Lara, A. – Sauri, D. – Ribas, A. – Pavón, D. 2010: Social Perceptions of Floods and Flood Management in a Mediterranean Area (Costa Brava, Spain). *Natural Hazards and Earth System Sciences* (10.) 2081–2091.
- Nagy László 2007: *Az 1876. évi árvizek* (Források a vízügy múltjából 11.). Budapest.
- Németh Ágnes 2021: Csatornázás a kolera idején: az 1872–1873. évi kolerajárvány hatása a budapesti csatornahálózat-fejlesztésre. *Sic Itur ad Astra* (74.) 127–148.
- Németh Ágnes 2023: Posztpandemikus polémiák, avagy budapesti csatornázási körkép az 1872–73. évi kolerajárványt követően. In: Banai Zsófia et al. (szerk.): *KUT: Katasztrófák után... Természeti csapások, járványok és ökológiai folyamatok a történelemben*. Budapest, 121–130.
- Némethy Károly (szerk.) 1938: *A pest-budai árvíz 1838-ban*. Budapest.
- Perczel Olivér 2023: Borzalmak éjszakája. Az 1875. június 26-i budai árvíz és következményei. In: Kövér György – Somorjai Szabolcs – Kiss Zsuzsanna – Koloh Gábor (szerk.): *Hogyan lett Budapest a nemzet fővárosa? Tanulmányok Budapest 150. és a Társadalom és Gazdaságtörténeti Doktori Program 30. születésnapjára*. Budapest, 45–67.
- Poliwoda, Guido 2011: Times of Flood – Times of Favour. Disaster Management and the Social Response to Catastrophic Floods: the Example of Saxony (1784–1845). In: Myllyntaus, Timo (ed.): *Thinking Through the Environment: Green Approaches to Global History*. Cambridge, 218–239.

- Rodriguez, H. – Quarantelli, E. L. – Dynes, R. R. 2007: Editors' Introduction. In: Rodriguez, H. – Quarantelli, E. L. – Dynes, R. R. (eds.): *Handbook of Disaster Research*. New York, xiii–xx.
- Seenger Ervin 1966: A budai Ördögárok és az 1875. évi árvíz. *Budapest* (4.) 8. 38.
- Szokolszky Ágnes – Palatinus Kinga–Palatinus Zsolt 2015: A reziliencia mint a komplex dinamikus fejlődési rendszerek sajátossága. *Alkalmazott Pszichológia* (15.) 1. 43–60.
- Walker, B. – Holling, C. S. – Carpenter, S. R. – Kinzig, A. 2004: Resilience, Adaptability and Transformability in Social-Ecological Systems. *Ecology and Society* 9. (2.) 5. [online] <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5/> – utolsó letöltés: 2024. december 10.
- Winiwarter, Verena 2014: The Emerging Long-Term View: Challenges and Opportunities of Writing Environmental Histories in Central Europe. In: Štih, Peter – Zwitter, Žiga (eds.): *Man, Nature and Environment between the Northern Adriatic and the Eastern Alps in Premodern Times*. Ljubljana, 8–22.
- Winiwarter, Verena – Schmid, Martin – Dressel, Gert 2013: Looking at Half a Millennium of Co-Existence: the Danube in Vienna as a Socio-Natural Site. *Water History* (5.) 101–119.